

ORIMATTILA

Maisteri Alli Hosiaislouma-Karppinen

Eripainos kirjasta "KOTISEUTUNI Häme"
julkaissut Suomen Maakuntajulkaisu Oy 1979.

ORIMATTILA

Maisteri Alli Hosiaislouma-Karppinen

ORIMATTILA, HÄMÄLÄISTEN LAULUN SYNNYINPITÄJÄ

Orimattilan oman pojan, runoilija Juhana Heikki Erkon kirjoittama Hämäläisten laulu soi täyteläisenä ja juhlavana orimattilaisissa kotiseutujuhliissa. Orimattilalaiset tuntevat kuuluvansa hämäläisiin, vaikka Orimattila tällä hetkellä onkin Uudenmaan lääniä, sen koillisosaa.

Orimattila tunnettiin viime sodan päivinä jääräpäisenä pitäjänä: täällä ei suostuttu siirtymään ”kesäaikaan”. Vuonna 1977 täällä ”tartuttiin toimeen” traktorimarssin aikana. ”Muut tekevät mitä osaavat, mie tiän mitä lystään” ja ”Miä tiän vaikka puusta pirun”, väittivät orimattilaiset sananlaskut. Kunnanlääkäri kirjoitti 1903 vuosikertomukseensa: ”Kunnan asiana pidetään tulla omillaan toimeen viimeiseen saakka. Kerjääminen on kokonaan tuntematonta.”

Tämä itsepäisten, lujatahtoisten ja omanarvontuntoistenkin Erkon heimolaisten pitäjä sijaitsee Porvoonjoen yläjuoksun ympärillä pinta-alaltaan 612 km²:n suuruisena. Vesialuetta Orimattilassa on vain 12 km². Tosin orimattilalaiset puhuvat neljästäkymmenestä järvestään, mutta runsasvetisemmältä seudulta saapuja lukenee niistä järveksi ainoastaan yhden: Mallusjärven, joka sijaitsee pitäjän ete-

läosassa ja jolla on pituutta 5 km sekä leveyttä 2—3 km.

Jotain Orimattilan maisemista ja luonteesta kertonevat sen kylienkin nimet: Viljamaa, Heinämaa, Luhtikylä, Kuivanto, Karkkula, Keituri, Leitsamaa, Niemenkylä, Niinikoski, Pakaa, Virenoja, Viljaniemi, Pennala, Vehkala, Terriniemi, Ruha, Tuorakka, Sammalisto ja Tönnö.

Pinnanmuodostukseltaan Orimattila on laajaa Salpausselän loivasti etelään viettävää tasankoa. Vaihtelua maisemaan luovat pienten jokien ja purojen muodostamat laaksot sekä siellä täällä kohoavat murtokivisorakummut, hiekkaharjanteet ja kalliot.

Orimattila rajoittuu samaan lääniin kuuluviin Artjärven, Myrskylän, Pukkilan ja Mäntsälän kuntiin, Kymen lääniin kuuluvaan Iitin kuntaan sekä Hämeen lääniin kuuluvaan Lahden kaupunkiin ja Hollolan, Kärkölän sekä Nastolan kuntiin.

Orimattilan menneisyys, nykyisyys ja huomispäivä liittyvät kiinteästi Orimattilan naapureiden vaiheisiin. Tiet vievät Orimattilasta joka suuntaan. Niitä pitkin on tuotu ja viety vaikutteita, kuljetettu postia, viety Keiturin myllynkiviä hevospelillä tai pyörittämällä, viety Luhtikylän tekevien sekä taitavien naisten kutomia kankaita ja muita käsitöitä, viety monen kylän naisten pirtanauhaa, monessa

kylässä leivottua erinomaisuudestaan kuulua leipää, viety ”könnöä” kiuskiviksi sekä Heinämaan eli Hyyttärin puuastioita, koritöitä ja nypläten syntyneitä pitsejä. Luhtikylän suunnan Lähdekorvesta on louhittu kiveä vietäväksi Pietariin saakka. Ja yhä elää niitä, jotka muistavat, miten Pietariin vietiin myös maitoa ja voita — näin tapahtui sen jälkeen kun Nastolan Uuteenkylään rakennettiin rautatieasema. Mutta tekniikan kehittymisestä huolimatta Heinämaalta lähdettiin jatkuvasti pitkien matkojen päähän markkinoille ja kaupunkeihin kelkkaa tai käsirattaita vetäen. ”Se o vanha Ruottin lak: jollei o hevoist nii kävelkyö”, toteaa orimattilainen sananlasku.

Heinämaan pitsinmyyjät lähtivät yksin viidenkymmenen kilometrin päivätaipaleelle käsivarrellaan kori, jossa saattoi olla monenkin ”kutojan” pitsejä ja jonka täytyi tyhjetä ennen kotimatkaa kääntymistä. Monesti kori kevenikin nopeasti, matkalaisen poiketessa tienvarren kartanoihin.

”Heinämaalla on sellai henki, että siellä on jokaisen yritettävä”, kuvailee kotikyläänsä eräs tämän hetken heinämaalainen kirvesmies, puutyöntekijä, sahdinvalmistaja — ja tarpeen vaatiessa pitsinnypilääjkin, jopa pitsinmallien suunnittelija.

Tiet ja sillat, Orimattilan pulma

Tiet ja sillat olivat keuhkoja vuosisadasta toiseen. Teiden kelvottomuus Hollolan suuntaan oli mahdollisesti tärkeä syy siihen, että Orimattila erotettiin emä-Hollolasta kappeliseurakunnaksi 1634 sekä itsenäiseksi seurakunnaksi kaksi vuotta myöhemmin. Tämän jälkeen pitäjän miehet kokoontuivat kirkkoherransa johdolla kirkonkokouksiin, joissa keskusteltiin yhtä hyvin teiden ja siltojen rakentamisesta

Orimattilan kirkonkylän sydämessä, 1976 liikenteelle avatun uuden Erkontien sillan kupeessa, on 1890-luvulta peräisin oleva tehtailija K.H. Attilan rakennuttama juhlaiva tiilitalo. Sen on suunnitellut arkkitehti J. Stenbäck. Nykyhetkellä se on Sellgren Oy:n toimitusjohtajan Ragnar Sellgrenin asuinrakennuksena.

ta sekä kunnossapidosta ja köyhien auttamisesta kuin seurakunnan tilasta.

Pitäjän länsiosassa olevasta Luhtikylästä mainitaan olleen muutama vuosisata sitten niin keuhkon tien kirkonkylään, että hääsaattueet vietiin sinne ratsain ja vainajat kuljetettiin purilla haudata. Vielä viime vuosisadan jälkipuoliskolla pitäjän monet tiet olivat sellaisia, ettei niillä juuri voinut liikkua rattailla. Mikäli hevosella liikuttiin, oli ratsastettava.

Teiden ja siltojen kunnostaminen yleisillä maanteilla oli pitäjäläisten yhteisvastuulla. Tientekovelvollisuus aiheutti 1870-luvulle asti kitkaa siitäkin syystä, että pitäjä oli jaettu kahden läänin alueelle; Porvoonjoki oli rajana.

Suurina nälkävuosina 1860-luvun lopulla pitäjä turvautui hätäaputöinä maantien rakentamiseen. Niin syntyi kirkonkylästä Heinämaalle johtava tie — siihen saakka sinne oli ollut vain jonkinlainen tien jälki tai polku, jota ainoastaan ratsun selässä oli päässyt kulkemaan.

Kuivannolta kirkonkylään johtava tie oli kuivantolaisten sitkeistä yrityksistä huolimatta viime vuosisadan loppuun saakka pikemminkin kylätie kuin yleinen tie. Tämä tie on sama, mitä pitkin venäläiset helmikuussa 1808 olivat edenneet Artjärven suunnalta Orimattilan kirkonkylää kohti ja joutuneet suomalaisten sotajoukkojen kanssa ”Käkelän taisteluun”. Tämä taistelu päättyi suomalaisten voittoon, mutta ei kääntänyt sodan kulkua.

Asiakirjat kertovat anomuksista ja vaatimuksista, joita kirkonkokousten ja vuoden 1865 jälkeen kuntakokousten päätöksin pyrittiin toteuttamaan. Vähitellen Orimattilan tiet parantuivat, mutta tieongelmat eivät vielä ole täysin menneisyyttä. Orimattilaan saapuvat vieraat hämmästelevät usein maanteiden mutkikkuutta, kapeutta ja huonoa kuntoa.

Viime vuosien tärkeitä sillanrakennustöitä ovat olleet Erkontien uusi siltä, joka avattiin samana päivänä, 13. 6. 1976 jolloin Orimattilan kunnan virastotalon ja valtion virastotalon välisellä aukiolla paljastettiin kuvanveistäjä Pentti Papinahon Orimattila-monumentti, ”Orimattilan varsat”.

Valtatieltä 4—5 Orimattilaan johtava yhdystie valmistui syksyllä 1979.

Kahden läänin aluetta lähes vuosisadan

Orimattila-nimi esiintyy asiakirjoissa ensimmäisen kerran 1573, jolloin Hollolan käräjillä tuomittiin kyydityksen laiminlyönnistä sakkoihin muuan ”Henrich mattzsson Orihmattila”, Viljamaan ainoan talon omistaja. Mahdollisesti Orimattila oli ensin talon, sitten kylän nimi, mistä se vähitellen

laajeni pitäjän nimeksi. Kerrotaan myös tarinaa Mattilan orista; tarun mukaan kirkko rakennettiin paikkaan, mihin kiveä kuljettava hevonen pysähtyi.

Orimattilan kotiseutumuseossa, joka syntyi 1940—1950-luvun vaihteessa isonpappilan entiselle riihipihalle ja jonka esineistö tällä hetkellä on 3 300 esineen suuruinen, säilytetään kymmentä kivikauden esinettä: kivikirveitä ja -talttoja. Ne on löydetty pääasiassa Mallusjoelta. Suomen Kansallismuseossa säilytetään Pennalan kylästä tehtyjä kivikauden löytöjä, muun muassa reen jalaksen kantakatkelmaa sekä saviruukkua (sen palasia), jotka ajoittuvat kampakeraamiselle kaudelle, noin 4 000 vuoden takaiseen aikaan. Mallusjärven läheisyydestä Paa-volan talon järvipellosta on löytynyt kivikirves, joka on ajalta 4 000—3 000 eKr.

Muinaishämäläisten eränkävijöiden reitti ulottui Suomenlahden rannikolle Porvoonjokea pitkin. Vanhasta eränkävinnistä kertovia paikannimiä Orimattilassa on viitisenkymmentä.

Orimattilan vakinainen asutus näyttää syntyneen 1300-luvulla. Tätä aikarajaa tukevat keskiaikaisten lähteiden ja uuden ajan alun ensimmäisten verokirjojen sekä tuomiokirjojen eri kylien asuttamis- ja ikäsuhteista kertovat tiedot. Orimattilan asutuksen suhteellisen myöhäistä ajankohtaa osoittaa sekin, ettei millään sen kyläkunnalla tiedetä olleen pitäjän ulkopuolisia takamaita. Sen sijaan pitäjässä on ollut useita vieraiden kylien maakappaleita. Uudisasukkaat laskettiin pitkän aikaa entisiin kyläkuntiinsa kuuluviksi ja raiviomaat emäkylän omistuksiksi. Vähitellen tytärkylät itsenäistyivät luonnollista tietä, mutta asutuksen suuntaa osoittamaan jäi monesti vanhoille keskusseuduille joitakin maa-alueita, kuten niitty- ja metsälohkoja nuorempien asutusyhteisöjen keskuuteen. Kun Orimattilan yhteydessä tiedetään vain omien rajojen sisällä olevista vieraista omistuksista, ilmenee siitä paitsi asutuksen myöhäisyys ja suunta myös se, että ympäristön alueet olivat jo joutuneet tai ainakin samanaikaisesti joutuivat asutuksen piiriin.

Varhaisimpina aikoina Orimattilan nykyinen alue kuului Hämeenlinnan lääniin. Vuonna 1634 toimeenpannun hallinnollisen jaon tapahduttua se kuului saman maaherran hallitsemaan Hämeen ja Uudenmaan lääniin. Vuodesta 1783 itäpuoli pitäjää kuului Kyminkartanon lääniin, länsipuoli Hämeen—Uudenmaan lääniin sekä vuodesta 1831 itäpuoli Uudenmaan ja länsipuoli Hämeen lääniin. Vuonna 1871 koko pitäjä liitettiin Uudenmaan lääniin. Kaksinkertaisen hallinnon poistaminen helppotti kunnan oloja.

Oikeudellisesti pitäjän yhdistyminen kesti hieman kauemmin. Mäntsälän tuomiokunta, johon Orimattila kokonaisuudessaan tuli kuulumaan, syntyi 1873. Tällöin Orimattila yhdessä Artjärven kanssa muodosti oman käräjäkunnan uudessa tuomiokun-

nassa. Vuonna 1972 syntyi Orimattilan tuomiokunta.

Tämänhetkinen kirkko neljäs kirkko

Orimattilan irtoaminen Hollolan suurseurakunnasta omaksi seurakunnakseen 1636 tapahtui Turun piispan Isak Rothoviuksen ehdotuksesta, kuningatar Kristiinan käskykirjein.

Osasyynä oman seurakunnan perustamiseen lie-nee ollut Orimattilassa, samoin kuin naapuripitäjissäkin, taloudellinen vaurastuminen, mitä 1600-luvun alkupuolella elettiin. Se rohkaisi oman seurakunnan perustamiseen, koska tästä johtuvien menojen suorittaminen kävi entistä helpommaksi. On muistettava myös ajalle ominainen uskonnollinen asennoituminen.

Todennäköisesti Orimattilassa oli kirkko jo 1630. Sekä se että kaksi seuraavaa olivat puukirkkoja. Kukin niistä oli käytössä suunnilleen sata vuotta, minkä jälkeen ne todettiin käyttökelvottomiksi tai ahtaiksi lukumäärältään suurentuneelle seurakunnalle. Kaikki kirkot on rakennettu suunnilleen samoille paikoille. Hautausmaa on alusta saakka sijainnut kirkon ympärillä.

Nykyinen kirkko, seurakunnan neljäs kirkko, rakennettiin harmaasta graniitista. Kirkontorni oli aluksi nykyistä huomattavasti matalampi. Nykyisen korkeutensa kirkontorni sai 1932 sekä samalla huippuunsa avolyhdyn. — Mistä suunnasta saavutkin Orimattilaan, näet kirkontornin jo kauas; selkeämuotoisena ja jyrkänä se kohoa kasvavan asutustaajaman yläpuolelle.

Vuonna 1866 rakennetun kirkon piirustukset laati lääninarkkitehti Jean Wiik. Kirkon kivet louhit- tiin viiden—kuuden kilometrin päässä olevasta Niemenkylän kalliosta. Tiilet valmistettiin rakennus- paikan läheisyyteen varta vasten rakennetussa tiili- tehtaassa. Maanomistajat kuljettivat tilojensa suu- ruuden mukaisen osan rakennustarpeista, tilatto- mat osallistuivat rakennustöihin. Tällaisesta työn järjestämisestä johtui, että rakennusvelka jäi pie- neksi ja sekin seurakunnan omiin kassoihin.

Nykyisen kirkon kuoripuoleen liittyy matala sa- karistorakennus ja vastaiseen päätyyn 1851 raken- nettu kirkontorni, jonka yhdistää runkokuoneeseen solarakennus. Orimattilan nykyinen kirkko liittyy vuosisadan vaihteen empiretyyliin eheine ääriviivoi- neen ja koruttoman tyylikkäine rakennustaiteellisi- ne yksityiskohtineen. Puupilarit jakavat kirkko- huoneen kolmeen laivaan. Keskilaivassa on puinen tynnyriholvi, sivulaivoissa tasakatot. Sivulaivojen parvet poistettiin 1932. Istuinpaikkoja kirkossa on 1 700.

Alttaritaulun ”Vapahtaja vastaanottaa työtäte- keviä ja raskautettuja” kirkkoon on maalannut

Orimattilan nykyinen kirkko (Jean Wiik) on vuodelta 1866. Kirkon sivulla Suomen ensimmäisen pyhäkoulun muistomerkki.

E. J. Löfgren 1874. Kirkolle taulun on lahjoittanut kreivi Adolf Aminoff. Kirkon satavuotisjuhlan edellä alttaripöydälle hankittiin alttariliina, jonka pitsi on "Orimattilan kirkkopitsi". Sekä tämän piti-
sin että ehtoollispöydän 14 metrin pitkän liinan pit-
sin on nyplännyt heinämaalainen Varma Ritala.

Orimattilan kirkko on viime vuosina tullut tunne-
tuksi korkeatasoisista uruistaan. Ne ovat vuodelta
1972, 41-äänikertaiset. Urut on suunnitellut profes-
sori Enzo Forsblom ja valmistanut urkurakentamo
Veikko Virtanen. Ne on rakennettu vuodelta 1873
olevan fasadin taakse, jonka on tehnyt tukholma-
lainen P. L. Åkerman. Fasadipillit, yhtä lukuunot-
tamatta, ovat nyt soivia.

Kirvun kirkonkello kellotapulissa neljäntenä kellona

Kirkonkelloja on neljä, yksi niistä ripustettuna
kellotapulien pohjakerroksen kattoon. Se on Kirvun
kirkonkello. Se kertoo evakkoina Orimattilaan saa-
puneiden ja tänne sijoittuneiden kirvulaisten kohta-
loista. — Viime sotien jälkeen Orimattila sai 3 500
siirtolaista, suurin osa heistä kirvulaisia, nyt siirto-
laisten määrä on viitisen sataa pienempi. — Tämän

kirkonkellon kirvulaiset olivat hankkineet 1663
Tukholmasta. Ison- ja pikkuvihan ajan se oli ollut
kätkeytyneenä vihollisilta. Kun viime sotien välillä voi-
ttiin palata Kirvuun, todettiin tämän kirkonkellon
olevan paikoillaan tapulissa — toinen kello oli pu-
dotettu ja se oli haljennut. Sodan päättyessä tämä
eheä kirkonkello evakuoitiin ja luovutettiin uuden
kotipitäjän, Orimattilan, seurakunnan käyttöön.
Kun Orimattilassa vietetään Kirvu-juhlia, tämä kel-
lo kutsuu juhlavieraat jumalanpalvelukseen. Tällä
kellolla soitetaan kirvulaisten vainajan sielunkellot,
ja sen kumina saattelee hänet lepoon Orimattilan
kirkkomaahan.

Suomen ensimmäinen pyhäkoulu Orimattilassa

Kirkon ulkopuolelle 1954 pystytetty Suomen en-
simmäisen pyhäkoulun muistomerkki kertoo pyhä-
koulusta, jota Orimattilassa alettiin pitää ainakin jo
1786. Kappalainen Petter Sanngrenin ja kirkkoher-
ra Henrik Strömborgin toimesta lapset koottiin jo-
ka sunnuntai puolenpäivän jälkeen yhteen muuta-
miksi tunneiksi saamaan opetusta kristinopin pää-
kohdissa. Kuusi- ja seitsenvuotiaatkin velvoitettiin
osallistumaan näihin tilaisuuksiin.

Sommarnäsin kartano Orimattilan Tönnössä. Kartanon perusti 1700-luvun lopulla everstiluutnantti Lars Adam Langenskjöld ja hankki sille rälssioikeudet. Nykyinen kartanon päärakennus on vuodelta 1905, tehtailija K. H. Anttilan — kartanon silloisen omistajan — rakennuttama.

Todennäköisesti tämä pyhäkoulutoiminta sammui vuosisadan lopussa, mutta 1800-luvulla pyhäkoulutoiminta heräsi jälleen eloon.

Pääkirkon vierellä sankarihautoja on 284 sekä niiden läheisyydessä Karjalaan jääneiden vainajien muistomerkki.

Lähellä kirkkoa on 1929 valmistunut seurakuntakoti ja vastapäätä sitä puiston keskellä 1884 rakennettu kirkkoherran pappila, ”isopappila”, joka nykyisin toimii seurakunnan toimitiloina. Seurakunnalle valmistui 1979 virastotalo.

Orimattilan seurakunnallisesta aktiivisuudesta kertoo kahdenkymmenen kilometrin päähän kirkonkylästä olevaan Kuivannon kylään 1931 rakennettu kyläkirkko. Siihen liittyy oma hautausmaa; Kuivannon sankarihaudoissa lepää 42 sankaria. Kuivannon kirkossa pidetään jumalanpalveluksia joka toinen viikko.

Seurakunnallisia tilaisuuksia Orimattilassa on nykyhetkellä vuosittain yhteensä 300. Toiminnassa pyritään ottamaan huomioon koko seurakunnan hengelliset tarpeet ja toiveet.

Sekä seurakunnalla että kunnalla on oma leirikeskuksensa veden äärellä: seurakunnan Leirikoti on Mallusjärven rannalla, kunnan leirikeskus Salsusjärven rannalla.

Orimattilan helluntaiseurakunnalla on kirkonkylässä oma rukoushuoneensa.

Orimattila juurevaa maanviljelysseutua

Orimattilan historia kertoo asutuksen laajenemisen, sitkeän työn ja elinmahdollisuuksien paranemisen lisäksi raskaista kruununveroista ja ahdingosta, johon saattoivat sota-ajat ja usein toistuvat kato-vuodet.

Sotien historiaan liittyy Orimattilan ensimmäisten suurten kartanoiden historia: menestyksekkäät sotapäälliköt saivat hallitsijoilta lahjoituksina maatiloja. Näin syntyivät Orimattilan ensimmäiset suuret kartanot Ruha (nautti säterivapautta vuodesta 1661 vuoteen 1691, jolloin tila muodostettiin säteriratsutilaksi), Terriniemi (lahjoitettu 1650 Didrik von Essenille, nautti säterivapautta vuodesta 1675 vuoteen 1683, jolloin tilasta tuli säteriratsutila) sekä Hilsdal (1600-luvun alussa perustettu uudistila, joka 1652 lahjoitettiin Lorentz Cretzille ja peruutettiin 1690; omistajat tunnetaan vuodesta 1626).

Orimattilan vanhin sukutila syntyi 1539. Kuudenneltoista vuosisadalla syntyneiksi todetaan 7 orimattilalaista sukutilaa, 1600-luvulla syntyneiksi 14, 1700-luvulla syntyneiksi 28. Nykyisten vanhojen sukutilojen runsaus kertoo juurevasta paikallaanpysymisestä, määrätietoisesta ponnistelusta ja pysymisestä kehityksen mukana.

Nähtävästi juuri ennen 1800-luvun suuria nälkävuosia ehdittiin edistyneimpiin Orimattilan taloihin

hankkia uusimmat metalliaurat. Samoihin aikoihin tulivat käyttöön rautapiikkiset äkeet entisten risuäkeitten asemesta. Maanviljelyksen alalla Orimattila kehittyi koko maahan verraten vireimpien joukossa. Uusien viljelysmenetelmien ja työkalujen käyttöönotto tapahtui täällä ainakin yhtä nopeasti kuin muillakin edistyneillä seuduilla. Vuonna 1878 Orimattilassa pidettiin maanviljelysnäyttely ja -kokous, jossa pitäjään tuli 19 palkintoa maanviljelyksen eri aloilta: heinäviljelystä, karjanhoidosta, metsänhoidosta, edistyksellisestä maanviljelyksestä yleensä sekä ojankaivuusta.

Viime sotien vuosina Orimattila oli ensimmäisten pitäjien joukossa viljanluovutuksessa.

Orimattilan maatalous on tälläkin hetkellä voimakasta ja kehityskelpoista. Peltoala oli vuoden 1975 maatilarekisterin mukaan runsas 18 500 ha. Viljelmien keskimääräinen peltoala 20 ha, on noin kaksinkertainen koko maan keskiarvoon verrattuna. Maataloudessa on tapahtunut erikoistumista karja- ja sikatalouteen, leipä- ja siemenviljan, mallasohran sekä sokerijuurikkaan viljelyyn. Sokerijuurikkaan viljelyyn on erikoistuttu nimenomaan Tietävälässä, kirvulaisista asukkaistaan nimensä saaneessa kylässä.

K. H. Attila — tärkeä nimi Orimattilan teollisuuden historiassa

Vajaan kolmenkymmenen viimeisen vuoden kuluessa Orimattilan elinkeinorakenteessa on tapahtunut huomattava muutos. Vielä 1930- ja 1940-luvuilla eli runsaasti enemmän kuin puolet pitäjän väestöstä maa- ja metsätaloudesta. Vuonna 1950 ensimmäisen kerran muiden elinkeinojen yhteenlaskettu osuus ylitti maatalouden ja metsätalouden osuuden. Vuonna 1965 sai toimeentulonsa maa- ja metsätaloudesta 35 prosenttia orimattilalaisista, teollisuudesta ja rakennustoiminnasta 36 prosenttia sekä palveluelinkeinoista 29 prosenttia. Vuonna 1977 vastaavat prosenttiluvut olivat 25, 42 ja 33. Orimattilasta on siis tullut voimakkaasti teollistunut maatalouspitäjä.

Huomattavimmat Orimattilan teollisuuslaitoksista ovat tekstiilitehtaita. Ensimmäinen niistä oli ”Orimattilan Villan Kehruu ja Kutomotehdas”, jonka perusti 1882 Karl Herman Attila.

K. H. Attila saapui jalkapatikassa 1875 Orimattilan kirkonkylään, mukanaan Turun Käsityöläisyhdistyksen antama kisällikirja todistuksena siitä, että hän oli värjärimatmin oppinut kisällä. Hän asetti

Sillä Orimattilan kirkonkylän läheisyydessä sijaitsevilla mäellä, jolla runoilija Juhana Henrik Erkkö vaelteli yli sata vuotta sitten sepittäen Hämläisten laulua, sijaitsevat nyt Virke Oy:n laajat tehdasrakennukset.

Palojoen rantatöyräälle — kirkonkylän keskusta-
kiehumaan väripadan ja värjäsi kesän mittaan kaik-
kea, mitä kylän asukkaat hänen käsiinsä toivat.
Toinen tieto kertoo, että hänellä oli pieni sauna am-
mattinsa harjoittamiseen. Pian tuo ensimmäinen
värjäämö paloi, ja hänen oli pakko ryhtyä toimen-
piteisiin oman värjäämöhuoneen perustamiseksi.
Tästä Orimattilan Villatehtaan historia alkoi, teh-
taan, jolla on ollut monipuolinen ja huomattava
vaikutus Orimattilan kehitykseen. Esimerkiksi 1956
tehtaan työntekijöiden ja muun henkilökunnan lu-
kumäärä oli 600. Vuonna 1970 Villatehdas joutui
lopettamaan toimintansa Villayhtymä Oy:n kon-
kurssin vuoksi.

Nyt tehdaskiinteistössä toimii huonekalukankai-
ta valmistava Sellgren Oy.

Henkilömäärältään suurimmat teollisuusyrityk-
set Orimattilassa ovat neuletuotteita valmistava
1924 perustettu Kaitila Oy ja 1945 perustettu Virke
Oy, Suomen suurin leninkitehdas. Molempien yri-
tysten Orimattilan tehtaiden yhteinen henkilökun-
nan määrä on noin 900.

Virke Oy:n vuotuinen valmistuvien asusteiden
kappalemäärä on 1 500 000. Päivittäin tehtaassa
valmistuu 6 500 asustetta. Virke Oy:n liikevaihto
on noin 80,11 Mmk. Vientiin tuotannosta menee yli
80 prosenttia.

”Perustetaan me itte koulu”

Nykyhetkellä Orimattilan Viljamaalla levittäytyy
eri suuntiin yli 7 000 asukkaan kirkonkylätaajama,
joka kunnallistekniikaltaan ja palveluiltaan täyttää
aikamme vaatimukset. Sinne ovat keskittyneet kun-
nan sekä valtion virastot ja terveyspalvelut. Keskus-
tan alueella on koulukeskus: peruskoulun yläaste,
joka orhteinen Pukkilan kanssa, lukio sekä 1973
toimintansa aloittanut Päijät-Hämeen ammattikou-
lun sivukoulu.

Lähellä keskustaa, Heinämaantien varrella, on
Orimattilan kotitalousopisto, jonka Orimattilan
naisyhdistys perusti 1893 ja jossa 80 ensimmäisen
toimintavuotensa aikana ehti olla yli 4 000 oppilas-
ta. Aluksi tämä oppilaitos oli ”emäntäkoulu”,
mutta opetusohjelma laajeni jatkuvasti, ja kun
naisyhdistys 1919 luovutti koulun valtiolle, se
muuttui Orimattilan kotitalousopistoksi. Nykyhet-
kellä koulu toimii ammattikasvatushallituksen alai-
sena. Vuonna 1973 opisto siirtyi uusiin toimitiloi-
hin, jotka on suunnitellut arkkitehti Atte Valtiala.

Kotitalousopiston tähänastinen historia kuvastaa
yhteiskunnassamme ja naisen roolissa tapahtuneita
muutoksia. Nainen on siirtynyt yhä enenevässä
määrin tuotannon palvelukseen. Myös maatalou-
dessa tapahtuneet syvälliset muutokset heijastuvat

Orimattilan kotitalousopisto siirtyi 1973 uusiin ajanmukaisiin tiloihin (Atte Valtiala), kauniille männikkömäelle Heinämaantien varteen.

kotitalousopiston opetusohjelmaan. Tällä hetkellä Orimattilan kotitalousopistossa pidetään emäntäkoulun ja kotitalousteknikkokurssien lisäksi täydennyskoulutuskursseja esimerkiksi kodinhoitajille sekä lukuisia erilaisia lyhyitä kotitalouteen liittyviä kursseja.

Tällä hetkellä Orimattilassa toimii 12 peruskoulun ala-asteen koulua sekä apukoulu, joka on yhteinen Artjärven, Myrskylän ja Pukkilan kuntien kanssa. Orimattilan sivukylistä voidaan mainita useita toimintansa lopettaneita kouluja — tämä johtuu kahden viimeisen vuosikymmenen aikaisesta kehityksestä: pitäjän sisällä on tapahtunut voimakasta muuttoliikettä keskusta, ja siitä on ollut seurauksena useissa kylissä kouluikäisten lasten väheneminen siinä määrin, että koulua ei ole enää voitu ylläpitää. Näin on käynyt pitäjän ensimmäisellekin koululle.

Orimattilan ensimmäinen kansakoulu perustettiin 1867. Rovasti Johan Granholm, Orimattilan silloinen voimakeskus ja monien erinomaisten suunnitelmien vauhdittaja, oli puheenjohtajana kuntakoukussa, jossa päätettiin kunnan ensimmäisen koulun perustamisesta. Kokouksen avajaispuheessa rovasti totesi, että oli ilmennyt valituksia, etteivät pitäjän kaksi kiertokoulun opettajaa pystyneet antamaan lapsille sitä jokaiselle tarpeellista tietoa ja taitoa ”sisäänlukemisessa” eivätkä ”kristinopin pääkappalten käsittämisessä, jotta nämä olisivat voineet ymmärryksellensä omistaa tämän siunatun opin tarpeellisimmat totuudet”.

Kokouksessa äänesti 62 isäntää. Koulun kannattajat voittivat kymmenen äänen enemmistöllä. Mutta mallusjokelaiset valittivat päätöksestä maaherralle, ja niin päätöksen toteuttaminen viivästyi. Nyt kuivantolaisten isäntämiesten määrätietoinen sivistystahto vei ripeään omatoimisuuteen. Palatesaan kokouksesta, jossa koulukysymystä oli puna-roitu, Kuivannon miehet kärryissään istuen tekivät päätöksen oman koulun perustamisesta. Rahjalan Koskisen isäntä Herman Koskinen lausui Orimattilan kansakoululaitoksen syntysanat: ”Perustetaan me itte koulu, mitä me heistä!” Ja koulu aloitti toimintansa syksyllä 1867 vuokrahuoneissa Rahjalan Koskisen talossa — ilman vuokraa.

Monessa kylässä seurattiin nopeasti kuivantolaisten esimerkkiä. Vuonna 1870 Orimattilassa oli jo neljä koulua. Ensimmäiset koulut syntyivät pahimpana nälkäaikana, joten orimattilalaisten sivistystahto oli sitäkin kunnioittavampaa.

Puhuttaessa Orimattilan koululaitoksesta ei voida unohtaa erästä kehityksen vaihetta, joka siirtyi peruskoulun tieltä historiaan: kansalaiskoulua. Orimattilaan perustettiin 1946 ammatillinen päiväjatkokoulu ensimmäisenä maalaiskuntana Suomessa — ja tätä koulua käytiin ihmettelemässä sekä siitä mallia ottamassa niin lähipitäjistä kuin kaukaa, kä-

vipä ulkomaalaisiakin tutustujia. Koulun johtaja Martti Lehtinen sai olla valmis jopa iltamyöhään esittelemään kouluaan. Vuonna 1958 koulu muutui kansalaiskouluksi. Tämä koulu valmisti nuoria taitoaineissa vankasti elämää varten — paikallisenkin käsityötaidon, pitsinnypläämisen, opettaminen kuului ohjelmaan.

Peruskouluun siirtyminen tapahtui Orimattilassa asteittain, ”pehmeästi”. Yläaste toimii sitä varten rakennetussa, ajanmukaisessa koulurakennuksessa. Koulun monipuoliseksi hyödyksi tulee sen välittömään naapuruuteen 1978 valmistunut urheilutalouimahalli.

Vireää vapaa-ajantoimintaa

Orimattilassa heräsi viime vuosisadan viimeisinä vuosikymmeninä monipuolinen, laaja harrastus-, yhdistys- ja urheilutoiminta. Se on kokenut erilaisia vaiheita, myös hiljaisia kausia, erikoisesti viime sotia seuranneena vuosikymmenenä. Tällä hetkellä eletään innostuneen, yhteistyökykyisen toiminnan kautta, missä kuvastuneen 1956 Orimattilassa toimintansa aloittaneen kansalaisopiston laaja vaikutus.

Ensimmäinen nuorisoseura perustettiin pitäjässä kirkonkylään. Se tapahtui 1895. Muut kylät seurasivat esimerkkiä, ja monessa niistä toiminnan liekki on säilynyt voimakkaampana kuin kirkonkylässä, jossa asujilla ehkä on harrasteissa liikatarjontaaakin. Nuorisoseurojen piirissä on tällä hetkellä in-

Orimattilan museoalueella on kymmenen museorakennusta, muiden muassa tämä juhlava pitkäaita Keiturilta. Museon avaralla pihalla vanhojen rakennusten ja puiden kehyksissä vietetään kesäisin juhannuksen jälkeisellä viikolla Orimattila laulaa ja soi-juhlia.

nostuneesti harjoittelevia tanhuryhmiä, niin ”nape-roitten” kuin aikuistanhuujienkin. Näytelmähar-rastus on ponnahtanut jälleen esiin.

1800-luvun loppupuolella syntyi kuoroja ja soit-tokuntia, joista jokin on vielä toiminnassa.

Tämänhetkisestä musiikkielämän vireydestä ovat näyttöjä Orimattila laulaa ja soi -viikot, jotka kuu-luvat Orimattilan kesän suuriin tapahtumiin. Ori-mattila laulaa ja soi -viikko kokoaa kotiseutumuse-on pihapiiriin kerrallaan tuhat-kaksi tuhatta kuun-telijaa, ja talkoomielin esiintyviä kuoroja, soitinyh-tyitä, yksinesiiintyjä, tanhuryhmiä on joka puolel-ta pitäjää. Esiintyjien määrä nousee 250:een.

Ensimmäinen Orimattilaan perustettu voi-mistelu- ja urheiluseura sai nimen ”Jymy”, se syntyi 1903. Nykyhetkellä Orimattilan suosittuihin urheilulajeihin kuuluu esimerkiksi ampumaurheilu, ja siinä saadut tuloksetkin kertovat harrastuksen vakavuudesta. Orimattila on hevospitäjä, raviur-heiluharrastus on täällä laajaa. Jakotka ja Unikal-naja ovat monissa ravikilpailuissa tuoneet kunniaa Orimattilalle.

Vuonna 1860 Orimattilaan perustettiin lainakir-jasto, joka aloitti täällä kirjastolaitoksen historian. Viiden toimintavuoden kuluttua ”Orimattilan lai-nakirjastossa” oli enintään 55 nidettä — nykyhet-kellä, vuonna 1978, Orimattilan kunnankirjaston teosmäärä on 45 000 ja lainauksia vuodessa 175 190.

Kansalaisopistoa ylläpiti aluksi kannatusyhdis-tys. Syksyllä 1967 kansalaisopisto kunnallistettiin, ja samalla se muuttui yhteiseksi Artjärven, Myrsky-län sekä Pukkilan kanssa. Talvikautena 1973—1974 opiston opiskelijoiden määrä nousi yli 2000:n ra-jan. Opintopiirejä on noin 150. Orimattilan kansa-laisopisto on kehittynyt voimakkaasti taideaineiden suuntaan.

Tärkeä kulttuuritapahtumistakin tiedottaja on pitäjälehti, Pitäjänsanomat, joka syntyi 1951. Leh-den pitkäaikainen päätoimittaja oli Valdemar Ha-kama; muutamia vuosia sitten hän sai opetusneu-voksen arvon merkittävästä elämäntyöstään paikal-lislehdistön kehittämiseksi.

Pitäjäsanomat on kolmesti viikossa ilmestyvä, Artjärven, Myrskylän ja Pukkilan kanssa yhteinen paikallislehti. Sen levikki oli 1977 lähes 6 500 kpl.

Kirjailijoiden ja taiteen Orimattila

Runoilija Juhana Heikki Erkon (1849—1906) synnyinpitäjä Orimattila on myös kirjailija Selma Anttilan (1867—1942) synnyinseutua. Selma Antti-la syntyi Luhtikylässä seppä Kalle Helanderin tyttä-renä, ja isä sai kirjallisen monumentin tyttären te-oksessa, romaanissa ”Pyryn perhe” 1937, kirjaili-ajan merkittävimpiin kuuluvassa kotiseutu- ja kult-

Runoilija J. H. Erkon patsas (A. Veuro) Orimattilan kunnantalon edustalla. Patsas pystytettiin 1937.

Taiteilija Pentti Papinaho, multialaissyntyinen kuvanveistäjä, joka on asunut Orimattilassa vuodesta 1953, työnsä ääressä. Orimattilan varsat -monumentti plastoliinityövaiheessa taiteilijan ateljeessa 1975.

Keväällä 1978 avattiin yleisölle Orimattilan kunnantalon 3. kerroksessa taidesäätiö Ilmari ja Toini Wall-Hakalan sekä kuvanveistäjä Pentti Papinahon kokoelmat. Kuvan esittämässä nurkkauksessa on 1800-luvun taidetta: Ferdinand von Wrightin Tiklejä ohdakkeissa, Magnus von Wrightin Kallioinen maisema, Erik Johan Löfgrenin Psykke sekä Walter Runebergin Taide.

tuurihistoriallisessa romaanissa. Pyn perheessä soi väärentämätön Orimattilan murre, ja ihmiskuvaus on voimakasta sekä todentuntuista.

Viimeisessä teoksessaan, 1940 ilmestyneessä romaanissaan "Elämän kiirastulessa" Selma Anttila sanoo: "Ihmisyyskin perusteena on rehellinen työ, ja sen työn perusteena taas usko hyvään Jumalaan ja rakkaus ihmisiin."

Selma Anttilan elämä päättyi Helsingissä, mutta synnyinkylässä pystytettiin hänelle 1955 muistopatsas (Essi Renvall). Kirjailija Selma Anttilan kirjailijantyö ei saa unohtua. Hän tahtoo avata sydämemme lähimmäisenrakkaudelle, rauhantahdolle ja anteeksiantamisen kyvylle — tällainen sanoma ei voi muuttua vanhanaikaiseksi.

Kunnan virastotalon kolmannessa kerroksessa avattiin toukokuussa 1978 taidesäätiö Ilmari ja Toini Wall-Hakalan sekä Pentti Papinahon kokoelmat.

Ilmari Wall-Hakala (1904—1973), Mallusjoelta syntyisin oleva liikemies, oli päättänyt eläessään, että hänen keräämänsä taidekokoelma, joka sisältää lähinnä 1800- ja 1900-lukujen suomalaista ja ulkomaista taidetta, tulisi hajoittamatta voida jäädä palvelemaan taiteenharrastajia. Näin syntyi säätiöimisajatus, jonka toteuttamiseen hän määräsi testamentissaan.

Säätiön perustamisesta määrätessään Ilmari Wall-Hakala halusi jättää siihen pysyvän sijan myös vaimolleen Toini Wall-Hakalalle, joka oli ollut tukena hänen harrastuksessaan. Näin syntyi Taidesäätiö Ilmari ja Toini Wall-Hakalan kokoelmat. — Ilmari Wall-Hakala oli tuntenut juuriensa olevan Orimattilassa, siksi hän määräsi säätiön ensisijaisesti antamaan taidekokoelman Orimattilan kunnassa esillä pidettäväksi.

Kuvanveistäjä Pentti Papinaho, 1926 Multialla syntynyt ja 1953 Orimattilaan asumaan asettunut taiteilija, on saanut arvostusta kuvanveistäjänä, jonka klassisten monumenttien ja luonnonläheisten abstraktioiden ilmaisu tehostaa joko idean vertauskuvallisuutta tai uskon kaikkivoimaisuutta. Hänen merkittävin tähänastinen taideteoksensa on Lahteen sijoitettu Hakkapeliitat-monumentti.

Orimattila suuntautuu tulevaisuuteen

Orimattilan väkiluku on nykyhetkellä 13 300 henkeä. Kuntasuunnitelmassa vuosiksi 1976—1985 kunnan väestötavoitteeksi on asetettu noin 16 000 asukasta vuonna 2 000.

Suunnitelmaa hyväksyessään kunnanvaltuusto teki periaatepäätöksen, jonka mukaan kunnan veroäyrin hintaa ei suunnittelukaudella nostettaisi nykyisestä 15,5 pennistä, vaan hankkeita tarvittaessa lykättäisiin verorasituksen välttämiseksi.

Kuntasuunnitelman mukaan ovat juuri valmistuneen urheilutalo-uimahallin jälkeen huomattavimpina rakennushankkeina vuorossa uusi jätevedenpuhdistamo, uusi paloasema, terveyskeskuksen muutostyöt, kirjastotalo, lasten päiväkoti sekä alasteen koulu keskustaan. Valtion hankkeista on erittäin merkittävä Niinikoskelle tuleva Kansallismuseon keskusvarasto.

Orimattilaa koskee kysymys Päijät-Hämeen läänin perustamismahdollisuudesta. Orimattila kuuluu Päijät-Hämeen talousalueeseen, mutta raja-alueen kuntana Orimattila on sekä Päijät-Hämeen että Uudenmaan maakuntaliitossa.

Toistaiseksi lääni- ja aluejako pysynee Orimattilan osalta ennallaan.

Pääasiallisina lähteinä

Atte Hardén: Orimattilan pitäjä 1923

Sakari Loimaranta: Orimattilan seurakunnan 300-vuotismuisto 1936

Veli-Matti Syrjö: Orimattilan historia 1976